

FONT MÁRTA

Egy mai elnevezés és a középkor valósága

Kárpátalja a 13–15. században

*A Contemporary Denomination and the Medieval Realty:
Zakarpatska in the 13–15th Centuries*

The territory of Zakarpatska / Kárpátalja now situated in the Ukraine, was formulated mostly based on certain parts of four Hungarian counties: Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros. The western part of the former Ung county now belongs to Slovakia, southern part of Bereg belongs to the county of Szabolcs-Szatmár-Bereg of Hungary. The southern parts of Ugocsa and Máramaros counties belong to Romania. In the study the changes in the abovementioned counties will be followed on the field of administrative structure, the land-properties and demography during the 13th–15th centuries.

Kárpátalja egy olyan terület, amely ma Ukrajnához tartozik, azonban évszázadokon keresztül a Magyar Királyság szerves részét alkotta. Magyarország északkeleti régiójának középkori viszonyait vizsgáló korábbi elemzésünket folytatva¹ ezúttal a késő középkori helyzetre fókuszálunk.

* * *

Kárpátalja négy magyarországi vármegyéből, pontosabban azok bizonyos részeiből alakult ki a 20. században. Ez a négy vármegye (nyugat felől haladva): Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros voltak. Az egykori Ung megye nyugati része ma Szlo-

¹ L. Font 2020.

vákiához tartozik, Bereg déli része, a beregi Tiszahát a magyar Szabolcs-Szatmár-Bereg megye részét alkotja, a megye mai neve is utal a történelmi előzményekre. Az egykori Ugocsa és Máramaros megyék déli része ma Romániához tartozik. A 13–15. századi állapotokat a terület és az igazgatás változásait, a birtokviszonyokat és a népesedés helyzetét áttekintve mutatjuk be.

A megyék területe több fázison keresztül formálódott, a középkor első felében zömében lakatlan erdős vidék volt. Az igazgatás kezdeteiről, megszervezéséről a nagy kiterjedésű Borsova megye léte tanúskodott, amelynek létrejöttét az ispáni tisztségnek a fennmaradt forrásokban való megjelenése mutatja. Borsova megye a tatárjáráskor elenyészett, helyét alapvetően Bereg foglalta el, kisebb részei Szabolcs és Szatmár megyékhez kerültek.² Nem volt ritka jelenség, hogy egy ispán több megye élén is állt egyszerre, gyakran előfordult például a későbbiekben, hogy az említett négy megye közül több is egy ispán irányítása alá tartozott, illetve valamely szomszédos vagy akár távolabbi megye ispáni címével együttesen viselték tisztségét. Az ispán (*comes*) irányította *comitatus* nemcsak a vármegyét, hanem a várispánságot is jelölte,³ így pusztán az elnevezés megjelenése nem ad választ arra, hogy az adott időszakban éppen milyen területi egységről van szó. Az alábbi táblázat mutatja, hogy a 13–14. századra kialakult megyék előzménye egy királyi vagy királynéi udvarház vagy uradalom volt, és ispánja a szomszédos megyéből igazgatta azt. E meggyeserveződési mód tipikus voltát mutatja, hogy a szomszédos megyék esetében hasonló folyamat ment végbe.

11. század	12. század			13. század		14. század	
(határ) vármegye	megye	erdőispánság	királynéi uradalom	megye	districtus	megye	districtus
Borsod	Borsod	-	-	Borsod	-	Borsod	-
Újvár	Heves	-	-	Heves	-	Heves	-
	Abaúj	-	Vizsoly	Abaúj	-	Abaúj	-
		Sáros		Sáros	-	Sáros	-
Zemplén	Zemplén	Patak	Patak	Zemplén	-	Zemplén	Szerencs Viwag (Újhely?)
Ung	Ung	-	-	Ung	-	Ung	-
Borsova	Borsova	Bereg	-	Bereg	-	Bereg	-
		Ugocsa	-	Ugocsa	-	Ugocsa	-
					Máramaros	Máramaros	-
Szabolcs	Szabolcs	-	-	Szabolcs	-	Szabolcs	-

² Németh 1975. 206–220.; Kristó 1988. 424.; C. Tóth 2005. 183.

³ Zsoldos 2000; Zsoldos 2010; Tringli 2009. 494.

11. század	12. század			13. század		14. század	
(határ)vármegye	megye	erdőispánság	királynéi uradalom	megye	districtus	megye	districtus
Szatmár	Szatmár	Szilágy Erdőd	-	Szatmár	-	Szatmár (+ Nyírségi terület)	-
Belső-Szolnok	Belső-Szolnok	-	Radna	Belső-Szolnok	Radna	Belső-Szolnok	Radna
Doboka	Doboka	-	Beszterce	Doboka	Beszterce	Doboka	Beszterce

A térség négy megyéjét vizsgálva mindegyikre igaz, hogy kezdetben határvármegye (*marchia*) vagy erdőispánság volt, központjaik is változtak az idők során. A megye és a vár ispánja különböző személy lehetett. A négy megye ispánjai közül a 13. század második felétől kezdve ismerünk személyeket,⁴ a lista nagyon hiányos, és még a 14-15. századból sem teljes. A megyék területe ekkor is változott, a 15. századból vannak adatok arra vonatkozó kérelmekre, hogy birtokaik területét csatolják másik, szomszédos megyéhez.⁵ A késő középkor adatai mutatják a megyék belső struktúráját, például a járásokat, amelyek a korábbi felfogás szerint a szolgabírók illetékességi körét jelezték, újabban azonban C. Tóth Norbert kimutatta, hogy inkább az adófizetés körzeteit mutatják.⁶ A 13. század második felétől kezdett megváltozni a királyi vármegyék működése, megnőtt a helyi nemesség szerepe (l. szolgabírók, megyei közgyűlések), de a kora újkori megyei önkormányzatoknak még nyoma sincs,⁷ ennek csírái a Zsigmond-korban jelentek meg. A vármegyék alakulásának erre a szakaszára, amely már nem a kora középkori királyi vármegye, de jelentősen eltér a későbbi nemesi vármegyétől is, sajnos nincs megfelelő szakkifejezésünk.⁸ A 14. században az ispáni tisztséggel együtt járt a megye vára(i) – vagy vár hiányában a megye királyi uradalma – feletti rendelkezés joga. A *pro honore* adomány⁹ nem lett az ispán tulajdonává, bár előfordult, hogy később birtokként is megkapta. Az sem volt szokatlan, hogy egyszerre ketten is viselték ugyanazt az ispáni méltóságot.

Bereg a 12-13. század fordulóján Borsova megye területén fekvő királyi uradalom volt, udvarház központtal. 1233-ban, a beregi egyezmény létrejöttékor a

⁴ Zsoldos 2011. 136., 167-168., 215., 218-219.

⁵ A jelenség az 1410-1420-as években, majd a 15. század közepén volt különösen gyakori Szabolcs megyében. L. C. Tóth 2008. 21.

⁶ C. Tóth 2008. 26.

⁷ Tringli 2009. 497-501.

⁸ Tringli 2009. 517.

⁹ Engel 2003a.

„bereg-i erdő” erdőispánságra utal, amely egy 1271. évi oklevél szerint Ugocsával együtt a szent királyok vadászó területe volt. Megyeként az egykori Borsova romjain jött létre a tatárjárás után.¹⁰ Bereg 1299-ből ismert ispánját, Gergelyt Lev Danyilovics familiárisának (*officialis Leu ducis Ruthenorum*) nevezi az oklevél.¹¹ Központja a 14. század elejére Munkács lett, amely az elpusztult Borsova szerepét vette át. Munkácsot, a települést 1263-ben említi először oklevél,¹² a várat pedig 1312-ben,¹³ amikor I. Károly (1301–1342) harc nélkül elfoglalta Aba Amadé fiaitól. Tehát a vár 1263 és 1312 között épülhetett.¹⁴ Aba nembeli Amadé az északkeleti térség leghatalmasabb birtokosa volt, birtokai feküdtek Abaúj, Zemplén, Szepes, Sáros, Ung, Szabolcs és Bereg megyékben. Valószínűleg ő építtette Munkácsot, de erre nézve sajnos nem áll rendelkezésre adat.

Munkács 1320 táján Erzsébet királyné birtokába került, és az Anjouk időszejében végig királynéi birtok maradt. Zsigmond király (1387–1437) Mária 1395-ben bekövetkezett halála után adományozta el, de ispánjait¹⁵ mindvégig a király nevezte ki. Az ispánok között szerepel egy litván származású testvérpár, Vazul (Vaszilij/Vaszilko) és Tódor (Theodor/Fjodor), akiket előbb 1395–1399 között tett beregi ispánná Zsigmond király,¹⁶ majd megszakítással 1402–1415 között Tódot ismét ebben a tisztségben találjuk, de mellette a szatmári és a máramarosi ispáni méltóságot is viselte. Tódor – és kezdetben testvére – az ispáni méltósághoz tartozóan volt a munkácsi vár ura, azaz *pro honore* rendelkezett a királyi vár felett, míg nem 1404-ben királyi adományként is megkapta azt. 1419-ben a Pálóci testvérek, Máté és Imre viselték a méltóságot, majd 1422-ben Zsigmond Brankovics István szerb despotának adományozta a várat, ezzel megszakadt a kapcsolat a megye és a vár között. Utóbbi 1445-ben a Brankovics birtokokkal együtt Hunyadi Jánosé lett. A magánkézben lévő vár várnagyait a mindenkori birtokos nevezte ki, a méltóság más megyék ispáni címével is összekapcsolódhatott.¹⁷

Az Ung folyó mellett épült Ung várról krónikáink már az 1085. évvel kapcsolatban tudnak,¹⁸ az ispánság viszont csak a 13. században szerveződött meg. A vár korai volta mellett szól, hogy a Verecke felé vezető fontos útvonal mellett létesült.

¹⁰ Zsoldos 2011. 136.

¹¹ CDH VI/2. 216.

¹² Királyi udvarhelyként minden bizonnyal már a 13. elején is létezett, ez adott alkalmat Anonymusnak, hogy beleszöje az általa megalkotott honfoglalás történetbe. L. SRH I. 51. Anonymus módszerére l. Györffy 1988. 42–43.

¹³ Engel 2003b. 332.

¹⁴ ÁMTF I. 545.; Fügedi 1977. 168.

¹⁵ Engel 1996. I. 109–110.

¹⁶ ZsO I. 4746.

¹⁷ Engel 1996. I. 110–111. Az adatok pontosítása: Neumann 2006. 15–17.; C. Tóth 2018. 241–243.

¹⁸ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* In: SRH I. 408.; Zsoldos Attila elfogadja a vár korai keletkezését, l. Zsoldos 2011. 218–219.

Az ungi ispánság egyetlen vára Nyevicke, amelyet Engel Pál a korai Ungvárral azonosított.¹⁹ Állítása nem mond ellent annak, hogy a várat Aba Amadé építtette az 1279-ben kapott birtokán. Fontosságát jelzi, hogy az Ung völgyének azon szakaszán áll, ahol a folyó völgye összeszűkül, azaz korai „kapu”-funkciót töltött be. A Verecke felől vezető út menti korai vár elpusztulhatott a tatárjárás idején. Amadé pedig a korszaknak megfelelő négyszögletes lakótornyot építtetett: azaz korszerűbb kővárat az elpusztult helyébe. Az Abák legyőzése után a békekötést írásban rögzítették, ennek ellenére homályban marad, mit tarthattak meg Amadé fiai a korábbi birtokaikból. A későbbi eseményből következően Nyevicke biztosan a kezükben maradt, mivel 1317-ben Amadé László nevű fiától ostrommal szerezte meg Ákos nembeli Mikcs, I. Károly hadvezére.²⁰ A királyi kézre került várat az uralkodó Druget Jánosnak adományozta, aki 1328-ban lett Ung megye ispánja, ekkor Nyevicke vára honorként, majd néhány év múlva örökbirtokként került a kezébe. E vár a tartozékaival Druget János legjelentősebb szerzeménye lett.²¹

Ugocsa megye előzménye egy királyi uradalom, amely Királyháza (*domus regalis*), majd Felszász néven szerepel 13. századi oklevelekben. Az erdőispánság kezdetben Borsova megye tartozéka volt, a 13. század elejére vált önállóvá, majd Szatmár része lett. Egyetlen várát, Nyalábot a király építtette 1272 és 1315 között a Tisza völgyében futó út stratégiai pontján. A királyi vár a 13. század végén a Borsa nemzetség tartományának volt a része. A Borsa nembeli Tamás fia Bekétől ostrommal vette vissza I. Károly valamikor 1316 táján. A vár 1378-ig maradt királyi kézen, ispánja a mindenkori megyei ispánnal volt azonos.²² A megye másik várát, Visket a Hontpázmány nemzetség Újhelyi ága építtette. A területet V. István (1270–1272) adományozta a nemzetségnek, de 1281. évi említésekor még mindig csak *terra* volt. Ezt követően, de még 1298 előtt épülhetett fel a vár, mert ekkor cserebirtok fejében III. Andrásé (1290–1301) lett. A királyt a vár kedvező elhelyezkedése motiválhatta, mivel az Ugocsából Máramarosba vezető út tiszai átkelőhelyénél állt. András király a várat Máramaroshoz csatolta, ami fontos állomás volt Máramaros megyévé válásának útján.²³

Máramaros mint királyi uradalom első említése 1199-ből származik, de még 1271-ben is erdőként írták le (*silva Maramorisii*). Ispánsággá szerveződésében III. András fent említett lépése jelentett mérföldkövet, a következő évben, 1299-ben kinevezte az első máramarosi ispánt Pok nembeli Móric fia Miklós személyében, aki egyben ugocsai ispán is volt.²⁴ A 14. század első felében építtette a király Huszt

¹⁹ Engel 1998. 27.; Bizonytalanságot fogalmazott meg Takács Miklós, l. Takács 1994. 700.

²⁰ Engel - Feld 1994. 498.; Fügedi 1977. 172.; Engel 2003b. 119.

²¹ Zsoldos 2017. 171–172.

²² Fügedi 1977. 171.; Engel 1996. I. 217.; Zsoldos 2011. 215.

²³ Fügedi 1977. 211.

²⁴ Zsoldos 2011. 167–168.

várát a Tisza és a Nagygát nevű folyók találkozásánál, ahonnan jobban ellenőrizhető volt a Máramarosi-medencébe vezető út.²⁵ Huszt várnagyának tisztét mindig a megye ispánja töltötte be, a 14. század közepén, 1346 és 1367 között a Lackfiak (András, Benedek és Miklós) egymás után kapták meg honorként. 1347–1412 között a máramarosi ispáni tisztség folyamatosan összekapcsolódott a szatmáriéval, és időnként az ugocsaival is, 1435 után pedig a sókamurai ispánsággal.²⁶

Részben a földrajzi közelség, részben az igazgatás összefonódása miatt meg kell említenünk Szabolcs és Szatmár megyéket is. A Szabolcs várában tartott 1092. évi zsinat a megye korai szervezéséről tanúskodik. A korai építésű földvár a tatárjárás után veszítette el jelentőségét.²⁷ Szabolcs megye északkeleti része eredetileg Borsovához tartozott, és az egykori különállás nyomai hosszútávon is felfedezhetőek. A 15. században Szabolcs megyén belül járási határok jelezték ezt, két járás alakult az egykori borsovai területen, és ez a felosztás meglepő egyezést mutat a borsovai főesperesség kisvárdai tizedkerületével.²⁸ Szatmár megye eredete szintén Borsovára vezethető vissza,²⁹ de kiválása nem Borsova pusztulásával függ össze. A megye megszervezését Kristó Gyula és Zsoldos Attila is a 11. század végére teszik,³⁰ első ispánját a 12. századból ismerjük. Az ispánság alapja a majtényi és az erdődi királyi uradalmak voltak.³¹ A megye a 13. század végén a Borsák terrénumához tartozott, I. Károly 1315-ben szerezte meg. A békekötéskor a Borsák lemondtak az ugocsai, a szabolcsi és a szatmári ispáni címükről.³² Szatmár egyetlen korai vára Gilvác volt, a Kraszna folyó mellett álló mocsárvár, amelynek első említése 1317-ből származik, amikor is a Károly ellen lázadó Borsa Kopasz sikertelenül megostromolta azt.³³ A vereség a Borsák helyzetét végleg megpecsételte. Mivel Szatmár megyének jelentős vára nem volt, a határvédelem indokolhatta, hogy Szatmár ispánjának fennhatósága alá tartozott a 14. században a Közép-Szolnok megyei Aranyos, az ugocsai Nyaláb és a máramarosi Huszt is. Az ugocsai ispánsággal való szimbiózis fennmaradt a Zsigmond-kor végéig.³⁴

A 14–15. századi megyékről a korábbiaknál többet tudunk. Működött a megyei joghatóság, nagyobb számban ismerünk alispánokat, szolgabírákat; és a megye által kibocsátott iratokat is.³⁵ Kialakulóban voltak a megyeközpontok, a megyei

²⁵ Fügedi 1977. 144.

²⁶ Engel 1996. I. 152–154.; Draskóczy 2018. 53–59.

²⁷ Németh – Kristó 1994. 614.

²⁸ Zsoldos 2011. 200.; C. Tóth 2008. 23–26.

²⁹ Zsoldos 2011. 202.

³⁰ Kristó 1994a. 619.; Zsoldos 2011. 200.

³¹ Kristó 1994b. 194.

³² Engel 2003b. 339–340.

³³ Fügedi 1977. 136. Németh 2008.

³⁴ Engel 1996. I. 187.

³⁵ L. pl. a térség megyéire vonatkozóan: Neumann 2006; C. Tóth 2006; C. Tóth 2008; SZMHO.

törvényszékek (*sedria*) üléseinek helyszínei, de korszakunkban még jelentős ingadozást mutattak: Beregben Beregszász mellett Déda, Kászony, Bégány és Ardó; Ung megyében Kapos, Pálóc és Ungvár szerepeltek törvényszéki helyszíneként. Máramarosban és Ugocsában csak egy település adott helyet a megyei törvényszéknek, Sziget, illetve Sásvár. Ettől különböztek a megyei közgyűlések helyszínei, ezeket általában nem egy településen, hanem mellette a nyílt mezőn tartották.³⁶

Nem feladatunk a megyék egész nemesi társadalmának bemutatása, csak néhány, fontosabbnak tartott családról szólunk. A térségben a legjelentősebb családok, illetve nemzetségek azok voltak, amelyek tagjai a tisztségek mellett ugyanitt jelentős birtokra is szert tudtak tenni,³⁷ és ezáltal döntő szerephez jutottak. Az Árpád-kor utolsó évtizedeiben tartományuraságot kiépítő nemzetség az Abáké és a Borsáké volt.

Ung megyében Nyevicke vára, Beregben Munkács az Abák örökbirtoka volt. A két vár – és a hozzájuk kapcsolódó terület –, mint láttuk, nem egyszerre került I. Károly kezébe. A rozgonyi csata után az Abák még képesek voltak lázadást szervezni, de 1317-ben elszenvedett vereségük után a térség birtokviszonyai jelentősen átalakultak. Nyevicke várát 1322-ben az a Druget család kapta meg, amely ekkorra már Ung megye legjelentősebb birtokosa volt.³⁸ A Druget-tartományt 1342-ben a legbefolyásosabb képviselőinek halála után felszámolták, de Ung megyében a két ágra (Gerényi és Homonnai) szakadt család továbbra is a legjelentősebb birtokos maradt,³⁹ mellettük a Pálóci és a Nagymihályi család emelhető még ki. Ők több száz jobbágyportával rendelkeztek, míg a megye további 60 nemesi családját jóval szerényebb birtok jellemezte. Egyharmaduknak tíz vagy annál kevesebb jobbágyportányi birtoka volt, de akadtak, akiknek egyetlen jobbágyuk sem volt.⁴⁰

A Borsák birtokai főleg az alföldi megyékben feküdtek, tartományuk északi része terjedt ki Ugocsára. A Borsa nemzetség élén két testvér, Kopasz és Beke állt. Utóbbi építtette Ugocsa megyében Szőlős várát 1294 után (ekkor kapta a birtokot), majd 1307–1308-ban, amikor a két testvér között vita támadt, úgy tűnt, Beke az ugoccai szerzeményeket nem a nemzetség, hanem kizárólag saját tulajdonának tekinti. Beke 1312-ig szatmári ispán is volt, és rendelkezett Nyaláb várával, amelyet I. Károllyal szemben védelmezett. A Borsák tartományi uralmát I. Károly 1315-ben felszámolta, Nyaláb várát, amelyhez Ugocsa megye legnagyobb része

³⁶ Csukovits 1997. 365., 381–384.

³⁷ Az említendő családoknak nemcsak e négy megyében voltak birtokaik, de csak azokra térünk ki, amelyek Kárpátalja szempontjából fontosak.

³⁸ A Borsákkal együtt lázadókat Druget Fülöp verte le. A lázadásról és a Druget-tartomány kialakulásáról l. Zsoldos 2017. 38–39., 76–96.; Hardi 2012. 217–222.

³⁹ Engel 1998. 145.

⁴⁰ Engel 1998. 119–121.

tartozott, a szatmári ispánsághoz csatolta, és az 1378-ig királyi kézben maradt. Ugocsa kisebb része, Szőlős 1399-ig volt királynéi birtok.⁴¹

A 14. század közepén Magyarországra menekültek a moldvai Szász vajda fiai: Balk, Drág, Dragomer és István. Később felbukkant egy ötödik testvérük is: Oláh János. Első birtokukat 1365-ben kapták Nagy Lajos királytól Máramarosban.⁴² A testvérek közül ketten, Balk és Drág számos tisztséget és birtokot szereztek.⁴³ Balk leszármazottai a 15. században fiágon kihaltak, Drág utódai azonban a kora újkorig jelen voltak a magyar elitben.⁴⁴ Béltek birtokot Mária királynőtől kapták 1385-ben, a 15. század elejére pedig már négy nagy uradalommal rendelkeztek: Kővár (Közép-Szolnok megye), Nyaláb (Ugocsa megye), Erdőd (Szatmár megye) és a máramarosi birtok (Hosszúmező, Huszt, Sziget, Técső, Visk) volt az övék.⁴⁵ A család bélteki neve az 1424. évi osztozkodás nyomán került használatba. Úgy tűnik, hogy ekkorra Ugocsa és Máramaros megyei birtokaikat elveszítették. Miután Balk 1400-ban, Drág pedig 1402-ben meghalt, Zsigmond visszavette fiaiktól az ugocsai Nyaláb várát az ispánsággal együtt, mivel ezt csak honorként birtokolták. Nyalábot 1405-ben Perényi Péternek adta a király örökjogon. Drág leszármazottai többször megpróbálták Nyalábot visszaszerezni, ennek érdekében oklevélhamisítástól sem riadtak vissza. A hamis oklevelet Drág unokája, Miklós és fia Bertalan készítették 1471-1489 között. A per 1498-ban a vereségükkel zárult Szapolyai nádor előtt, majd 1500-1506 közötti újbóli próbálkozásukat sem kísérte siker.⁴⁶ A máramarosi uradalom 1406-ban a király kezében volt, Zsigmond valószínűleg elvette a családtól, hiszen 1404-ben Balk fia Demeter hűtlen lett és a király ellen fordult. Erre bizonyítékunk van: 1404-ben ezzel az indokkal adta Zsigmond Hosszúmezőt Korjat fia Tódor egyik familiárisának.⁴⁷

Bereg megyében mint Munkács várának birtokosai Korjat podóliai *dux* fiai, Vazul (Vaszil) és Tódor bukkantak fel, Engel Pál „munkácsi hercegeknek” nevezi őket.⁴⁸ Magyarországra kerülésük ideje ismeretlen. Mindkettőjük neve mellett folyamatosan szerepel a *dux Podolie* cím, ami inkább származásuk hangsúlyozását szolgálta, de Podóliában valós befolyással nem rendelkeztek.⁴⁹ Vazul (Vaszil) 1395-1397

⁴¹ Engel 1996. I. 217.; Zsoldos 2012.

⁴² C. Tóth 2012.

⁴³ Engel 1996. II. 29.

⁴⁴ Horváth 2012.167-168.

⁴⁵ C. Tóth 2012. 146-147.

⁴⁶ C. Tóth 2012. 148-161.

⁴⁷ ZsO II/1. 2966. sz.; Gulyás 2014. 25.

⁴⁸ Engel 1996. II. 170.

⁴⁹ Vazul és Tódor apja, Korjat, Gedimin litván fejedelem (1316-1341) fia volt, aki idősebb testvérei, Olgerd (1341-1377) és Kejstut mellett litván területen nem kapott szerepet, ezért a litván terjeszkedés nyomán Volhínia és Podólia felé fordult. Az említettekén kívül Korjatnak három idősebb fia is volt, akik Podóliában apjuk nyomába léptek. Olgerd fia, Jagelló és Kejstut fia, Wi-

között Bereg megye ispánja volt. Ez idő alatt Zsigmondnak három oklevelében tűnik fel, amelyekben az uralkodó Vazul kérésére megerősítette annak korábbi rendelkezését, mely szerint az a korábban neki és testvérének juttatott királyi adományból többet familiárisaiknak engedett át.⁵⁰ Nem kizárt, hogy a litván fejedelmi családból származó hercegek (a lengyel királyi méltóságra emelkedett litván Jagelló Ulászló (1387–1434) az unokatestvérük volt) az 1395-ben Magyarország ellen támadó Jagellóval szemben Zsigmondhoz húztak, ennek eredménye volt az 1395-ben megkapott ispánság. Az 1395. évi lengyel betörésre (július elején) Mária királynő halála szolgáltatott okot. Testvére, Hedvig, lengyel királynő mint a magyarországi Anjouk egyetlen élő tagja jogot formált a magyar koronára. Ennek megszerzésére tett kísérletet Hedvig (lengyel nevén: Jadwiga) férje, a litván származású Jagelló. Az 1395. évi hadi készülődésről keveset tudunk, C. Tóth Norbert úgy véli, párhuzamot lehet vonni az 1395. és az 1410. évi lengyel-magyar hadi készülődés között.⁵¹

A két testvér közül Tódor magyarországi szerepéről tudunk többet.

Tódor említése a Zsigmond-kori oklevelekben⁵²

	év	tisztség	intézkedés	királyi adomány		királynak tett szolgálat	hatalmaskodást		oklevél
				saját	familiárisának		okoz	elszenved	
1.	1401	dux P					x		ZsO II/1. 955
2.	1402	dux P comes B					x		ZsO II/1. 1675
3.	1402	dux P comes B					x		ZsO II/1. 1719
4.	1403	dux P							ZsO II/1. 2886
5.	1404	dux P			x				ZsO II/1. 2966
6.	1404	dux P comes B		Bereg, Munkács					ZsO II/1. 2968
7.	1404	dux P comes B		beiktatás					ZsO II/1. 3073

told 1392. évi megegyezése értelmében Litvánia és a hozzá tartozó Rusz területei Witold kezébe kerültek. Ezt követően dönthetett úgy Vazul és Tódor, hogy Zsigmond király szolgálatába állnak. L. Ochmański 1990. 76.; Vojtovics 2006. 614–615., 675.

⁵⁰ ZsO I/1. 4746., 5172., 5173. sz.

⁵¹ C. Tóth 2009. 459–461. L. még Nowak 1964; Mályusz 1984. 83–84.; Font 1997. 82–84.; Pósnán 2019. 209–223.

⁵² Jelmagyarázat: tisztség: dux P = dux Podolie (Podólia hercege); comes B = beregi ispán; comes Sz = szatmári ispán; A *hatalmaskodás* fogalommal a birtokügyekhez való kétféle viszonyt kívánjuk jelezni.

	év	tisztség	intézkedés	királyi adomány		királynak tett szolgálát	hatalmaskodást		oklevél
				saját	familiárisának		okoz	elszenved	
8.	1404	dux P comes B, Sz		3000 Ft					ZsO II/1. 3397
9.	1405	dux P							ZsO II/1. 4134
10.	1406	dux P comes B					x		ZsO II/1. 5177
11.	1408	dux P comes B	leány-negyed ügyében						ZsO II/2. 6250
12.	1408	dux P					x		ZsO II/2. 6502
13.	1408	dux P						x	ZsO II/2. 6503
14.	1410	dux P comes B					x		ZsO II/2. 7358
15.	1410	dux P			x				ZsO II/2. 7723
16.	1410	dux P				versus Russciam			ZsO II/2. 7983
17.	1410	dux P				hadakozás Rusciában			ZsO II/2. 8031
18.	1411	dux P comes B				lengyelek elleni hadjárat			ZsO III. 373
19.	1411 1415 között	dux P comes B	birtokhatárának rendezése						ZsO III. 1481
20.	1414	dux P				boszniai hadjárat			ZsO IV. 2528
21.	1414	dux P					birtokrendezés T. tiltakozása ellenére		ZsO IV. 2778
22.	1415	dux P comes B	eljárás megyei vizsály ügyében						ZsO V. 991
23.	1415	comes B	szolgabíróival együtt (eskütétel)						ZsO V. 1177

A legfontosabb két oklevél a 6. és 7. számú, amelyek Munkács várának és a hozzá tartozó beregi birtoknak királyi adományáról szólnak, illetve arról, hogy a birtokba Tódort be is iktatták.⁵³ 1401 és 1415 között Tódor beregi (1401, 1402–1415), máramarosi (1404, 1412–1415) és szatmári (1404–1406) ispáni méltóságot is betöltött. 1415 őszén még intézkedett, de decemberben már néhainak mondták. Halála után özvegye (Valha) és leányai (Mária és Annuska) rendelkeztek a birtokkal. Az özvegyet és leányait 1416-ban több alkalommal is tiltották a hatalmaskodástól,⁵⁴ amit a környéken követtek el.⁵⁵ Végül 1419-ben Zsigmond elvette tőlük birtokaikat, további sorsuk pedig ismeretlen. A beregi ispánságot a Pálóci testvérek (Máté, Imre) 1419-től 1433-ig viselték,⁵⁶ Munkács várát tartozékaival azonban, ahogyan korábban említettük 1422-ben István szerb despotának adta örökbirtok gyanánt, a vár 1445-ben Brankovics többi birtokával együtt Hunyadi János kezébe került.⁵⁷

Korjat fia Tódor az 1395–1415 közötti húsz évben volt a magyar elit tagja. Ebben szerepe volt előkelő származásának, valamint Zsigmond királynak tett szolgálatainak, amiért Munkács és Bereg birtokát kapta örökjogon. Rendelkezett familiárisokkal Magyarországon, és gyakran élt a korban szokásos hatalmaskodás eszközével javainak védelmére. Ezzel együtt úgy véljük, hogy működése inkább intermezzo volt, Munkács várát nem ő építtette, ahogy az téves módon az ukrán történetírásban elterjedt.⁵⁸ A Korjatovicsok részt vettek a litván dinasztikus küzdelmekben is, és magyar területen sem elégedtek meg a szerzett pozíciókkal, itteni szerepük azonban átmeneti volt, utódaikról nincs információ.

Az ukrán történetírásban Bereg megyei birtokosként tüntetik fel Lev Danyilovicsot, aki IV. Béla király (1235–1270) veje volt. A magyar uralkodó Konstancia nevű leányának a ruszbeli herceggel kötött házassága a zólyomi békekötés következménye volt.⁵⁹ Lev Danyilovics személyéről azt tartja az ukrán történetírás, hogy a beregi területet, illetve egész Kárpátalját „királyságához” csatolta,⁶⁰ azaz a mai Kárpátalja területét vizionálja Lev terrénumaként. Leontij Vojtovics összegyűjtötte az ukrán szerzők korábbi írásait, és megemlíti a kérdés vitatott voltát, de

⁵³ A Mályusz Elemér szerkesztette ZsO I. kötete adományként jelöli, ténylegesen azonban honorbirtokról van szó. L. Engel 1996. I. 110.

⁵⁴ ZsO V. 2392., 2422., 2451. sz.

⁵⁵ Neumann 2006. 17.

⁵⁶ Engel 1996. II. 185.

⁵⁷ Engel 1996. I. 109.

⁵⁸ A 18–19. századi munkák összefoglalására, a források elemzésére még csak kísérletet sem tett. L. Popovics 1993.

⁵⁹ Ez a béke tett pontot a magyar király és Danyiil fejedelem közötti konfliktus végére. A konfliktus oka az volt, hogy Béla másik vejét, Rosztyiszlavot támogatta Halics megszerzésében. A magyar sereg 1245. augusztus 17-én Jaroszlav alatt vereséget szenvedett. L. PSZRL II. 800–805.; Font 2016.

⁶⁰ L. a „Приєднання земель у Закарпатті” [Földek egyesítése a Kárpátokon túl] c. fejezetet: Vojtovics 2014. 191–196.

álláspontja a korábbi felfogást támogatja,⁶¹ mely szerint Lev a házasságával megkapta Bereg megyét. Azt is felvetették, hogy Lampertszásza privilégiuma is tőle származik. Vojtovics forráshelyként azt az oklevelet idézi, amelyben Bereg megye ispánja magát Lev familiárisának nevezi,⁶² illetve a – legalábbis kétes hitelűnek tekinthető – *Lengyel-magyar krónika* Halicsról írott fejezetét (amelyben egyébként nincs szó sem Danyiilról, sem Levről) említi,⁶³ valamint Béla király másik vejéről, Rosztyiszlavról állítja, hogy szintén a beregi terület birtokosa volt. Tény, hogy kevés adat esetében elkerülhetetlen a mozaikszerű információk egymás mellé állítása, de a forrásoknak és keletkezésüknek az adott környezetben való értelmezése megkerülhetetlen lenne. Ez a korábbi szerzőknél és Vojtovicsnál is elmaradt.

Nem zárható ki teljességgel, hogy lehetett Levnek Magyarországon birtoka, ahogyan II. András idején (véltetően) Szugyiszlav bojárnak, vagy Zsigmond idején (bizonyosan) a szerb despotának is volt, ami azt jelentette, hogy az adott személyek a magyar birtokosok közé kerültek. Ebből következően lehettek familiárisaik is. Lev esetében magyarországi birtokról nem tudunk, és ha ez nem is kizárt, az semmiképpen sem jelentett területi különhatalmat. Itt derül fény arra, hogy az ukrán szerzők a birtok és az ispáni cím között nem tesznek különbséget! A Magyarországon élő Rosztyiszlav hercegnek valóban volt birtoka Bereg megyében (és Abaújban is),⁶⁴ de ez a területi hatalmától (Macsó) független volt.⁶⁵ Ahogyan az ispáni cím, úgy a hospesek privilégiuma is királyi döntés eredménye volt, a Lampertszásza hospeseinek adott privilégium 1247-ből származik. A mai Beregszász két településmagból fejlődött ki: az egyik Bereg királyi kúria, a másik a különleges jogokkal ellátott Lampertszásza volt.⁶⁶ Az alapvető probléma az, hogy az ukrán szerzők nem ismerik a magyarországi viszonyokat, például azt, mit jelentett Magyarországon a birtok, hogyan lehetett hozzájutni, milyen kapcsolat volt (lehetett) a birtok és a tisztség között, mit jelent a familiáris kapcsolat. A *honor* fogalma meg sem jelenik ezekben az írásokban. Azaz végső soron a fenti állításokat megfogalmazó ukrán szerzők munkáiban fel sem merül, hogy szükséges lenne a Magyar Királyság intézményrendszerének és működésének a bemutatása.

Végül szólnunk kell a szóban forgó négy megye középkori népességéről is. Ung és Bereg földrajzi elhelyezkedése hasonló, területük megoszlik az Alföld és a hegyvidék között. A megyeszervezés kezdeti időszakában az alföldi részek voltak lakottak, a hegyvidék a 14. századi kezdetek után jobbra a 15. században népese-

⁶¹ L. Vojtovics 2006. 499–500.; Vojtovics 2014. 195–196.

⁶² 1299: „Nos Gregorius, comes de Beregh, officialis Leu Ducis Ruthenorum” – CDH VI/2. 216–217. Az adott tisztségviselő saját maga intézkedése nyomán keletkezett oklevél, l. Zsoldos 2011. 136.

⁶³ Chronicon Hungaro–Polonicum. In: SRH II. 320.; UPK 180.

⁶⁴ Minderről özvegye későbbi rendelkezéséből tudunk, l. Zsoldos 2007. 85.

⁶⁵ Font 2016. 70–75.; Vojtovics értelmezése téves, l. Vojtovics 2014. 194.

⁶⁶ ÁMTF I. 532–533.

dett be. Ugocsa és Máramaros alapvetően hegyvidéki jellegű, itt a folyóvölgyekben is csak a 13. században mutatható ki lakosság.⁶⁷

Ung megyében a vlachok betelepítését a Drugetek kezdték meg, ennek első nyoma egy 1337. évi oklevél. Bereg megyében 1339-ben egy Korocsin (Karácsony) nevű vlach kenéz Bilke birtokot kapta a telepítésben szerzett érdemeiért.⁶⁸ A 15. század elején Korjatovics Tódor ruténokat telepített le az Ondava, a Laborc és a Latorca folyók mentén, illetve Sátoraljaújhely és Homonna környékére. A ruténok betelepedésében (betelepítésében) a beregi terület volt az elsődleges, Bereg irányából népesült be Ugocsa megye,⁶⁹ míg Máramarosba a Kárpátokon túli moldvai és podóliai területről érkeztek új lakosok. A betelepülők vlach elnevezése gyűjtőfogalom, nem etnikumot, hanem pásztorkodó életmódot folytató népességet jelölt.⁷⁰ Jelentős betelepülés történt Moldvából az 1330-as években, amint erre egy 1335. évi oklevél utal.⁷¹ A Mikola fia Bogdán vajda vezetésével érkezett csoport határvédelmet látott el, de Küküllei krónikájából tudjuk, hogy visszatértek Moldvába a 14. század közepe táján.⁷² Az említett Korocsin (később Karácsony vajda) a 14. században egyaránt szervezte vlachok és ruténok áttelepülését. Ennek nyomán szerzett birtokai indították el a társadalmi felemelkedés útján. Hozzá hasonló a máramarosi Dolhaiak esete, akik Mária királynőtől 1383-ban részleges bíraskodási kedvezményt is kaptak a Borsova és Nagyág folyók mentén végzett telepítésért cserébe. Később a Korjatovicsoknak is tettek hasonló szolgálatot. Korjatovics Vaszil kérésére nyerték el a királytól a máramarosi Hosszúmező bitokot, majd a beregi Sarkadot 1398-ban.⁷³ 1404-ben már Hosszúmezőiek néven Tódor familiárisai voltak, és újabb birtokhoz jutottak.⁷⁴ Kristó Gyula véleménye szerint tipikus eset volt, hogy egy vlach eredetű személy mint telepítő „vállalkozó” nemcsak vlach, hanem rutén népesség költözését is szervezte. A két népcsoport keveredését elősegítette az ún. *vlach jog*, amelyben a király az elsőfokú igazságszolgáltatást engedélyezte a hospeseknek. A vlachnak nevezett közösségben rendre ruténeket is találunk.⁷⁵

A 13. században német eredetű (korabeli összefoglaló néven: szász) hospesek is érkeztek. Első adatunk Bereg megyéből Lampertszásza település kiváltságlevele, amelyet IV. Béla király állíttatott ki 1247-ben, ezt pedig 1320-ban I. Károly meg-

⁶⁷ Kristó 2003. 101-102.

⁶⁸ AOkl XXIII. 58. sz.

⁶⁹ Kristó 2003. 104.

⁷⁰ Kristó 2003. 210.

⁷¹ AOkl XIX 594. sz. Az október 6-i keltezésű oklevél utal a betelepedés két ütemére: 1334. november 1. – 1335. január 6. és 1335. június 4. – augusztus 15.

⁷² Küküllei 37.; az időpontról: 79. 367. lj; L. ÁMTF IV. 118-119.

⁷³ ZsO I. 571. sz.

⁷⁴ ZsO I. 2966. sz.

⁷⁵ Kristó 2003. 103.

újította. A településnév Lampert előtagjával kapcsolatban Györffy György úgy vélekedett, hogy a név a telepítőre, Szent László király Lampert nevű testvérére utal, azonban ezt Kristó Gyula vitatja.⁷⁶ A telepítések általános képe alapján a későbbi alapítást gondoljuk valószínűnek, ennek nem mond ellent, hogy a településnév első eleme személynévi eredetű. A Lampert nevet többen és később is viselheték. Ugocsában a nagyszöllősi szász hospesek 1262-ben kaptak kiváltságot, amely minta lett 1271-ben Felsőszász, 1355-ben pedig Királyháza szász lakosai számára. Máramarosban 1329-ben kapta meg „Nagyszöllős szabadságát” Visk, Huszt, Técső és Hosszúmező. E négy máramarosi település német neveket viselő lakói sóbányászattal foglalkoztak. A máramarosi mezővárosok a 15. században stabilan királyi, majd királynéi birtokban maradtak.⁷⁷

A települések etnikai sokszínűsége a térségre a továbbiakban is jellemző maradt. A kedvezményeket és/vagy birtokokat kapott személyek és családjuk társadalmi felemelkedése a magyar nemességbe vezető utat jelentette, a többségük azonban a magyar politikai életben nem játszott szerepet.⁷⁸

* * *

Áttekintésünk alátámasztja, hogy a mai Kárpátalja területét alkotó négy megye a középkorban mindvégig a mindenkori magyar király fennhatósága alá tartozott – több esetben a királynék magánbirtokai voltak az egyes megyék. A helyi igazgatás vezetőit a magyar királyok nevezték ki, a birtokadományok is tőlük származtak. A kezdetben alig lakott részek betelepítése rutén, vlach és szász népességgel részben a király, részben a térség birtokosainak kezdeményezésére történt. Ebben a telepítők részéről szerepet játszott a munkaerő (és az adófizetők számának) növelésére vonatkozó igény, a betelepülők részéről pedig a kedvezmények és a nagyobb biztonság lehetősége. Ez utóbbi a mongol-litván végvidéken, különösen az oszmán portyák rendszeressé válásával egyre lényegesebb szempont lehetett. A betelepülők, amennyiben határvédelmi feladatot is elláttak, az igazságszolgáltatás alsó szintjén megválaszthatták tisztségviselőiket.

Teljesen téves a „Zakarpatszkaja Rusz” – „Podkarpatszkaja Rusz” fogalom használata,⁷⁹ de ugyanúgy a „Hungarian Rusz” forma is, amelyet a Hruszevszkij műveinek angol fordításával együtt megjelent tanulmány szerzője használ a 19-20. század fordulóján élt szerző álláspontja nyomán.⁸⁰ Az okleveles anyag tanúsága

⁷⁶ ÁMTF I. 532.; Kristó 2003. 152.

⁷⁷ Gulyás 2014. 26., a privilégiumokra l. 29–39.

⁷⁸ Mályusz 1984. 240.

⁷⁹ L. pl. Magocsi 1973–1974. 214–218.; Juraszov 2013.

⁸⁰ L. Pankova 2016. xxii., xli. 125. lj; a kötetről írott recenzióknk: Font 2018.

szerint a négy megye története számos ponton összefonódott a középkorban is, mégsem alkotott olyan különkormányzatot, mint amit a Magyar Királyság más régióiban, például Erdély vagy Szlavónia esetében találunk. A mai Kárpátalaja középkori történetéről reális kép rajzolása nem lehetséges anélkül, hogy féltetve a korábbi történetírás narratíváit, a forráskritikai szempontból hitelesnek minősített anyagra építsük elemzésünket.⁸¹

Források

- AOkI XIX = Anjou-kori Oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore Regum Andegavensium Illustrantia 1301–1387. Fundavit Julius Kristó. XIX. (1335). Szerk. Kristó Gyula – Makk Ferenc. Budapest – Szeged, 2004.
- AOkI XXIII = Anjou-kori Oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore Regum Andegavensium Illustrantia 1301–1387. Fundavit Julius Kristó. XXIII. (1339) Szerk. Piti Ferenc. Budapest – Szeged, 1999.
- CDH = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. Fejér Georgius. Buda, 1829–1844.
- Küküllei János: Lajos király krónikája. Fordítás, kommentárok, jegyzetek: Kristó Gyula. Budapest, 2000.
- Neumann 2006 = Neumann Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526). Nyíregyháza, 2006. (Szabolcs-szatmár-beregi Szemle füzetek 3.)
- PSZRL II = Полное собрание русских летописей. т. II. Ипатьевская летопись. ред. Клосс, Борис М. Москва, 2001.
- SRH = Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum / edendo operi praefuit Emericus Szentpétery, socii operis erant I. Balogh [et al.], Szerk. Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 1999.
- SZMHO = Piti Ferenc – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert: Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524). Szerk. C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2010. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 65.)
- UPK = Uhorsko-pol'ska kronika. Ed. Homza, Martin. Bratislava, 2009.
- ZsO = Zsigmond-kori oklevéltár I–XIV (1387–1427). Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint – Mikó Gábor. Budapest, 1951–2020. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55.)

⁸¹ Ez a megállapítás sem újkeletű, l. Kobály 2001. 7–8.

Felhasznált irodalom

- ÁMTF I = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1987.³
- ÁMTF IV = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Budapest, 1998.
- C. Tóth 2005 = C. Tóth Norbert: Bereg megye járásai a középkorban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 40. (2005:2), 177–186.
- C. Tóth 2006 = C. Tóth Norbert: Ugocsa megye joghatóságának oklevelei (1290-1526). Budapest, 2006.
- C. Tóth 2008 = C. Tóth Norbert: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Nyíregyháza, 2008.
- C. Tóth 2009 = C. Tóth Norbert: Az 1395. évi lengyel betörés. A lengyel-magyar kapcsolatok egy epizódja. In: Neumann Tibor – Ráczy György (szerk.): Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Budapest – Piliscsaba, 2009. 447–485. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40 - Analecta Mediaevalia III.)
- C. Tóth 2012 = C. Tóth Norbert: Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365-1424 között. In: Hegyi Géza – W. Kovács András (szerk.): A Szilágyság és a Wesselényi család (14-17. század). Kolozsvár, 2012. 135-166.
- C. Tóth 2018 = C. Tóth Norbert: Mária királyné és udvara. In: Zsoldos Attila (szerk.): Nagyvárad és Bihar az Anjou-korban. Nagyvárad, 2018. 183–258. (Tanulmányok Biharország történetéről 5.)
- Draskóczy 2018 = Draskóczy István: A magyarországi kősó bányászata és kereskedelme (1440-1530-as évek). Budapest, 2018.
- Engel – Feld 1994 = Engel Pál – Feld István: Nyevicke. In: KMTL 498.
- Engel 1996 = Engel Pál: Magyarország világi archontológia 1301-1457. I-II. Budapest, 1996.
- Engel 1998 = Engel Pál: A nemesi társadalom Ung megyében. Budapest, 1998.
- Engel 2003a = Engel Pál: A honor. (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez). In: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta és szerkesztette Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 73-100.
- Engel 2003b = Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323). In: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta és szerkesztette Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 320-408.
- Font 1997 = Font Márta: A Német Lovagrend alkonya. Budapest – Pécs, 1997.
- Font 2016 = Font Márta: Rosztyiszlav herceg IV. Béla udvarában. In: Zsoldos Attila (szerk.): Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon. Székesfehérvár, 2016. 59-79.

- Font 2018 = Font Márta: Mykhailo Hrushevsky, History of Ukraine-Rus'. vol.3. Speculum 94. (2018:4), 1214-1216.
- Font 2020 = Font Márta: A Kárpátokon innen és túl. A Magyar királyság és a Halicsi fejedelemség határa a 11–13. században (avagy hol lépte át országa határát a magyar király útban Halics felé?). Pontes 3. (2020), 47–68.
- Fügedi 1977 = Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Budapest, 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből 82.)
- Gulyás 2014 = Gulyás László Szabolcs: Városfejlődés a középkori Máramarosban. Kolozsvár, 2014. (Erdélyi tudományos füzetek 280.)
- Györffy 1988 = Györffy György: Anonymus. Rejtély vagy történeti forrás? Budapest, 1988.
- Hardi 2012 = Hardi, Đura: Drugeti. Povest o usponu i padu porodice prtilaca Anžujskih kraljeva. Novi Sad, 2012.
- Horváth 2012 = Horváth Richárd: A békési Drágfiak és a királyi udvar kapcsolata a Hunyadiak korában. In: Hegyi Géza – W. Kovács András (szerk.): A Szilágyság és a Wesselényi család (14-17. század). Kolozsvár, 2012. 167-212. i
- Juraszov 2013 = Юрасов, Михаил: Подкарпатская Русь - одна из колыбелей христианства у восточных славян. Очерки ранней истории русинов. Saarbrücken, 2013.
- KMTL = Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál és Makk Ferenc. Budapest, 1994.
- Kobály 2001 = Kobály József (szerk.): Magyarország és a Kijevi Ruszj. Ungvár, 2001.
- Kristó 1988 = Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988.
- Kristó 1994a = Kristó Gyula: Szatmár. In: KMTL 619.
- Kristó 1994b = Kristó Gyula: Erdőd. In: KMTL 194.
- Kristó 2003 = Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003
- Magocsi 1973–1947 = Magocsi, Paul R.: An Historical Guide to Subcarpathian Rus'. In: Austrian History Yearbook (Cambridge / Massachusetts) IX-X. (1973-1974), 201-265.
- Mályusz 1984 = Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984.
- Németh 1975 = Németh Péter: Borsova határvármegye kialakulása. Kisvárd, 1975. (A Kisvárdai Vármúzeum kiadványai 5.)
- Németh 2008 = Németh Péter: Szatmár megye kialakulása (vázlat). In: Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. Nyíregyháza, 2008. XXV-XLI (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 60.)
- Németh - Kristó 1994 = Németh Péter - Kristó Gyula: Szabolcs. In: KMTL 614.

- Nowak 1964 = Nowak, Zenon H.: Polityka północna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411. Toruń – Łódź, 1964.
- Ochmański 1990 = Ochmański, Jerzy: Historia Litwy. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1990.
- Pankova 2016 = Pankova, Svitlana: Volume 3 of the *History of Ukraine-Rus' in Mykhailo Hrushevsky's Creative Laboratory*. In: Mykhailo Hrushevsky: *History of UKraine-Rus'. Volume Three to the Year 1340*. translated by Strumiński, Bohdan, editor in chief Sysyn, Frank E. Edmonton – Toronto, 2016. xxii-xxlvii.
- Popovics 1993 = Popovics, Mihai: Fjodor Korjatovics – ruszinszkij vojvoda. Prjasov, 1993.
- Pósán 2019 = Pósán László: Magyarország és a Német Lovagrend a középkorban. Debrecen, 2019.
- Takács 1994 = Takács Miklós: Ungvár. In: KMTL 700.
- Tringli 2009 = Tringli István: Megyék a középkori Magyarországon. In: Neumann Tibor – Rácz György (szerk.): *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest – Piliscsaba, 2009. 487–518.
- Vojtovics 2006 = Войтович, Леонтий: Княжа доба на Русі. Портрети еліти. Біла Церква, 2006.
- Vojtovics 2014 = Войтович, Леонтий: Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл.1301). Львів, 2014.
- Zsoldos 2000 = Zsoldos Attila: Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány kérdéséről. *Századok* 134. (2000), 99–116.
- Zsoldos 2007 = Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszállya az 1260-as években. Budapest, 2007. (História könyvtár. Monográfiák 24.)
- Zsoldos 2010 = Zsoldos Attila: A megszervezés kezdetei a Magyar Királyságban (Az „óriás” és „átlagos” nagyságú megyék kérdése). In: Hermann István – Karlinszky Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém, 2010. 299–318.
- Zsoldos 2011 = Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Budapest, 2011.
- Zsoldos 2012 = Zsoldos Attila: A Borsa-tartomány igazgatásának kérdései. In: Hegyi Géza – W. Kovács András (szerk.): *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Kolozsvár, 2012. 25–44.
- Zsoldos 2017 = Zsoldos Attila: A Druget-tartomány története 1315–1342. Budapest, 2017.